

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ОБРАЗА-ПЕРСОНАЖА
ТА ФОРМИ ЇЇ ПРОЯВУ

У статті розглядається проблема форматування національного образу світу та національного образу-персонажа як його складової.

Ключові слова: національний образ світу, національний образ-персонаж, картина світу, художній образ.

Література, як і кожний інший вид мистецтва – це духовна скарбничка народу. Не викликає сумніву твердження, що всі літератури різні за своїм національним змістом, історією, традиціями. Ця відмінність дозволяє сформулювати думку, що і образи національних літератур будучи національними, є різними за своєю сутністю. Такий погляд дає підстави стверджувати, що попри усі знані нами поняття у літературознавстві, такі як герой, характер, образ існує ще одне – національний образ вцілому та національний образ-персонаж зокрема, тобто такий, що є характерним для кожної окремо взятої національної літератури. Він зберігає в собі ментальні особливості народу, представлені, як у єдності, так і у протиріччях, і сприяє формуванню єдиної системи їх прояву.

Проблемам національної своєрідності присвячено чимало робіт як на Україні так і за її межами у яких науковці зверталися до ментальних проявів на мовному, філософському, релігійному, психологічному, літературному та інших рівнях. Разом з тим у літературознавстві виокремленню проблеми національних образів та національних образів-персонажів, створених письменниками різних національних літератур увага приділялась фрагментарна. Відсутність вироблених критеріїв оцінки, а також шляхів аналізу, необхідних для використання критеріїв визначення національних образів та національних образів-персонажів, представлених в текстах художньої літератури пояснює актуальність проблеми, окресленої темою статті.

Оскільки кожна національна література (певною мірою) є відображенням життя конкретного народу, то її творення, як і існування конкретного народу, базується на співвідношенні філософських категорій. Тобто, для того, щоб зрозуміти специфіку національного образу, виокремити риси національного образу-персонажу необхідно осмислити суттєві проблеми буття нації. Частіше у співставленні національних чинників науковці зосереджують увагу на сходженнях та розбіжностях. Дозволимо собі зауважити, що більшою мірою в цьому процесі важливі не протиставлення, а зіставлення, навіть урівнювання форми та змісту, адже за одними і тими ж назвами понять та реалій представник конкретної нації вбачає щось своє, характерне і значиме виключно тільки для нього. Для прикладу візьмемо слово «гора». У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» значиться наступне: «1. Значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень. // тільки мн. Гориста місцевість, країна» [4, 191]. Словник російської мови пропонує наступне: «1. Значительная возвышенность, поднимающаяся над

окружающей местностью» [10, 124]. У словнику англійської мови знаходимо наступне: « very high hill, usu. of bare or snow-covered rock: He looked down from the mounlain lo the valley belom» (дуже високий пагорб з голою або покритою снігом вершиною) [11, 393]. Легко приходимо до висновку, що описові тлумачні значення цього слова практично тотожні. Такими вони є майже в усіх тлумачних словниках національних мов. Та не дивлячись на такий уніфікований підхід до розуміння конкретного слова українець, росіянин, шотландець, американець, чех, грузин і т.д. попри усе промовляючи слово «гора» бачить свої гори, тобто такі, котрі він знає і які йому близькі на ментальному рівні. Відповідно височини для представників різних національностей за словом «гора» будуть зовсім різні, світ (флора та фауна), що наповнює їх теж буде різним, музика, що звучить у них теж не схожа одна на одну і зовсім різними будуть люди, що проживають у цій місцевості, не дивлячись на те, що усіх їх можна назвати одним словом – горці, тобто жителі гір.

Для представників різних національностей слово «гора» вкладається в характерний для носія національних рис світоустрій та відповідає його світорозумінню. Така ж річ відбувається і з предметами довкілля, побуту, багатьма філософськими поняттями тощо. Пишучи художнє полотно митець, як правило фіксує в ньому саме такі різності світобачення, світосприйняття і формуючи в тексті національні образи, характерні для носіїв певної нації.

Для прикладу дозволимо собі звернутися до тексту Роберта Бернса «My heart's in the Highlands» та перекладом тексту М. Лукашем, який отримав назву «Моє серце в верховині».

У вірші шотландський поет створює образ рідної його серцю північної країни з її горами, стрімкими скелями, багатими лісами долинами, стрімкими ріками, швидконогими оленями й вільними орлами. У реципієнта під час читання тексту виринає образ шотландських гір, тих, які бачив і любив поет. Жодна інша географічна місцевість та її досконало художня передача не змогли б передати ставлення поета до рідного краю. Шотландські гори попри усі пейзажні замальовки, декларовані автором у тексті є ще і символом волі, історичної героїчної пам'яті корінного населення країни, до якої поет був зовсім не байдужим. Мабуть саме тому рефрен: «My heart's in the Highlands» [2, 254] виконує функцію не тільки обрамлення, але і носія головних відчуттів, переживань ліричного героя, котрий, дозволимо собі зауважити є резонером.

Науковці як і прості читачі вважають художній переклад Миколи Лукаша «Моє серце в верховині» майже довершеним. Разом з тим, в уяві читача під час сприйняття тексту виринають зовсім інші гори, ті, що скоріш за все виконували у світосприйманні поета-перекладача ту ж функцію, що у і автора оригіналу шотландські. Переклад малює м'якші гори, і вони дуже нагадують українські. Таке світосприйняття забезпечують використані перекладачем лексеми «звори» [«...темні звори...»], «гаї» [«...тіняві гаї...»], «верховина» [«...будь здорова, верховино...»] [3, 53].

Таким чином висловлене вище припущення ми легко потверджуємо звернувшись до широко відомих текстів як на Україні так і за її межами.

Враховуючи результати досліджень Д. Андрєєва, М. Алексєєва, Г. Гачева, О. Діми, Д. Дюришина, М. Кадо, В.Матвіїшина, Д. Наливайка, О. Пронкевича

та ін. приходимо до висновку, що національний образ-персонаж є складовим елементом національного образу світу, зафіксованого письменником у художньому тексті. В свою чергу він формує «своєрідну модель світу», яка включає національне бачення, гносеологію, національну логіку, склад мислення. У поєднанні цих складових проявляється буття народу. Сприйняття такого твердження дозволяє запевнити, що найповніше і найяскравіше національні прояви будуть представлені саме в образі-персонажі, який у такий спосіб набуває ознак національного. Відтак аналітична робота, спрямована на сприйняття та розуміння національних літератур мусить базуватися на виокремленні й увазі до національних образів-персонажів.

Передусім спробуємо з'ясувати, що являє собою поняття національний образ-персонаж як важливої складової національного образу світу. Професор Г. Гачев у роботі «Национальные образы мира» виводить і аргументовано стверджує, що національний образ світу базується на трьох матеріально-духовних основах:

- природі (Космосі);
- складі душі народу (Психеї);
- логіці його розуму (Логос).

На нашу думку, Логос (логіка, розум) входять до складу духовності кожного народу саме тому, що її умовно можна розділити на дві половинки, одна з яких підпорядковується відчуттям, а інша – логіці.

Такі міркування дають підстави зробити висновок, що національний образ світу базується на перетині двох ламаних ліній: лінії Космосу (матеріальній основі) та лінії Психеї (духовній наповненості). Ці лінії у процесі творення образу світу не статичні, а рухомі, зигзагоподібні. Читачкві вони стають зримі виключно через образи художнього твору, які в національних літературах, як правило набувають ментальних ознак. За образним висловлюванням Д. Андреева, вони являють собою «троянду світу» [1], основою якої є системність та гармонія. Далі Д. Андреев продовжує свої думки, називаючи кожну пелюстку життєстверджуючої троянди національною картиною (образом) світу, яка у своїй іманентності є унікальною, але разом з тим, за основними законами буття дуже нагадує ту пелюстку, що знаходиться поруч. На цьому рівні скоріш за все ми можемо казати про наявність у національних проявах загальнолюдських елементів, які є основою буття.

Погоджуємося з думкою М. Лановик, висловленою у статті «Категорія світу в сучасному літературознавстві: перекладознавча проекція» щодо неординарності міркувань про картину світу М. Гайдеггера, висловленні у роботі «Світ і буття». «При слові «картина» ми думаємо перш за все про зображення чогось. Картина світу буде тоді відповідно ніби полотном суцього в цілому. Картина світу, однак, говорить про більше. Ми маємо на увазі тут сам світ, саме його, суще в цілому, як воно стає визначальним для нас... Картина світу, сутнісно зрозуміла, означає таким чином не картину, що зображає світ, а світ, який розуміється у сенсі такої картини...» [12, 49.] Таким чином образ-персонаж є чи не основним поняттям, що допомагає зрозуміти ту чи іншу картину світу, створену митцем.

Притримуємось висуненої раніше думки [9], згідно котрої національний образ-персонаж це не ідеал. Для сприйняття повної картини слід враховувати

не лише позитивні, але певною мірою, й негативні прояви національного. Тільки їхня сукупність може бути певною моделлю більше відомою як картина світу.

Згідно переконань науковців, що займалися вивченням цієї проблеми, а саме творенням моделей національних образів світу приймаємо твердження, що «дух» – поняття абстрактне, всюдисуще, універсальне і обов'язкове, без національних напластувань на зразок любові до ближнього, поваги до батьків, терпимості, чесності, сумлінності тощо. Саме це поняття є основою Космосу, який зберігає єдине, обов'язкове але не абсолютно статичне, змінне у матеріальному прояві й існує у свідомості під назвою загальнолюдське.

Загальнолюдським у складному циклі людського буття є прагнення рухатися від негативного до позитивного, від зла до добра, від білого до чорного. А національним проявом такого прагнення можна вважати напрямок такого руху. Якщо, для українця характерним буде рух знизу вгору, від землі до неба, від чорного до білого (світлого). Адже особливості мислення українця доводять, що злі сили пекла, всякої нечисті живуть у темноті, під землею. Звідси прагнення народу до світла, рух, спрямований вгору: від землі до неба. Для киргизів, на думку Г. Гачева [5] характерним є рух зверху – вниз, з гір в долину, від чорного до світлого (жовтого), яке збігається у системі їхнього світосприйняття з білим. Адже для цього народу усі темні сили знаходяться нагорі, у горах, а все ясне, світле, життєдайне – внизу. У такому разі абсолютно логічним для представників цього народу є прагнення рухатися вниз, триматися якомога далі від гір і захованих у них темних сил.

Розуміння світосприйняття мислення, сприяє розумінню особливостей звичаїв, традицій, обрядів, фольклору, мови, поведінки, віросповідання, філософії тощо, що в своїй сукупності характеризує соціальну пам'ять, міститься «генетичний код» кожної нації зокрема. Усе це має під собою конкретні підстави для прояву в текстах художньої літератури взагалі та зосереджено в національних образах персонажу зокрема.

Специфіка художнього образу полягає у можливості конструювання письменником конкретних моделей життя. Саме тому національний образ-персонаж, створений митцем це – особливо відтворена духовність народу, втілена в матеріальний світ у складній системі проявів взаємодії, взаємозв'язку Психеї та Космосу. У сприйнятті художника світ постає одухотвореним, сповненим живих імпульсів та спорідненій людським прагненням. Переробляючи власні враження в національний художній образ, митець створює художню концепцію світобачення, тобто художній твір.

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» зазначається, що концепція моделі світу письменником як правило вибудовується крізь призму бачення героїв, які є яскравими особистостями зі складною гамою почуттів, переживань, психічних станів [8, 457]. Це вказує на висловлену раніше думку щодо наявності Психеї у формуванні національної картини світу та національного образу-персонажу.

Зрозуміти специфіку національних образів-персонажів та форми її прояву на нашу думку стане можливе лишень за умови порівняння особливостей розвитку національних літератур з одного боку та національних образів-персонажів з іншого.

У цьому плані найважливішим фактором, на нашу думку, є природа, яка формує національність – народ – людину – героя. Адже саме природа впливає на своєрідність занять необхідних для виживання й продукує характер людини (героя). У своїх дослідженнях Г. Гачев вказує на те, що саме природа є основою створення тої чи іншої моделі світу. Вибудований він як світове яйце чи світове дерево (ясен Ігдрасиль у скандинавському епосі) чи як тіло кита (Левіафан та Мобі Дік), чи як священний кінь та верблюд (твори Чингіза Айтматова) [5]. Рослини, тварини, птахи, дощ, сонце, місяць, вітер, інші явища природи в письменників виступають і як власне явища природи, і як своєрідні символи первісних вірувань, і як живі, одухотворені уявою істоти сучасного автору повсякдення, з якими він веде постійну психологічно насичену, емоційну розмову. Відтак явища навколишнього світу оживають, олюднюються і творять світ художньої реальності.

Аналіз наукових робіт дозволяє на друге місце винести історію, адже вона безпосередньо пов'язана з природою. Природа формує людину й провокує на різні вчинки, відтак виписує історію. Зовсім не випадково сучасність майстрами слова сприймається крізь призму прадавніх звичаїв, національного побуту, національних уявлень про людину і світ. І якщо окремі прошарки суспільства (герої) характеризуються втратою цих звичаїв і уявлень, зміною основ національного буття, збайдужілим ставленням до свого народу і його віками виробленої культури аж до хизування всім потворним і супротивним природі цього буття й цієї культури, вони наділяються національним безпам'ятством.

Наступний чинник – праця. Те, що людина не отримала від природи в силу історичних умов вона бере для себе працею. Усе це разом творить культуру, в якій формується справжня сутність людини, доповнюючи природний образ позитивними чи негативними якостями.

Наявність багато варіативності національних культур це справжня скарбниця людства, адже кожний народ може бачити реальність по-своєму і творити себе в цій реальності. Саме в такий засіб різні національності доповнюють одна одну, утверджуючи несхожість, інакшість як норму, а не як виключення. Разом з тим національні літератури, що представляють національні образи спроможні не тільки утверджувати свої етноси, але й стверджувати моделі співіснування різних національних образів.

Анотація

Рассматривается проблема формирования национального образа-персонажа как составной части национального образа национальной литературы.

Ключевые слова: *национальный образ, национальный образ-персонаж, картина мира, художественный образ.*

Summary

In the article it is examined the problem of formatting of the national image of the world and national image-character as its component.

Key words: *national image of the world, national image-character, world picture, image.*

Література

1. Андреев Д.Л. Роза мира / Сост. И подгот. Текста А.А.Андреева. – М.: Новый мир, 1992. – 576 с.
2. Бернс Р. Стихотворения: Сборник / Сост. И. М. Левидова [На англ. и русск. яз.] / Роберт Бернс. – М.: Радуга, 1982. – 702 с.
3. Бернс Роберт. Поезії: Пререклад М. Лукаша та В. Мисика / Роберт Бернс. – К.: Дніпро, 1965. – 204 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: довідкове видання / гол ред. В.Т.Бусел. – К.: Перун, 2001. – 1425 с.
5. Гачев Д. Национальные образы мира: / Д.Гачев. – М.: Сов.пис., 1988. – 448 с.
6. Етика та естетика: навчальне видання / В.Л.Петрушенко, І.М.Сурмай, Г.Ф. Карвацька, Л.І.Мазур, Ю.Г.Шадських. – Львів: «Львівська політехніка», 2002.
7. Лановик М. Б. Категорія світу в сучасному літературознавстві: перекладознавча проекція / М. Б. Лановик. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8771/97/>
8. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – 636 с.
9. Мартинець А.М. Формування «національного образу-персонажа» в учнів середніх класів на уроках зарубіжної літератури : дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Методика викладання (зарубіжна література)» / Алла Михайлівна Мартинець; Київський ун-т. – Київ, 1996. – 200 с.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой [здание четырнадцатое., стереот.] / С. И. Ожегов. – М.: «Русский язык», 1983. – 816 с.
11. Словарь активного усвоения лексики английского языка / Зав. ред. Л. П. Попова. – М.: Русский мир, 1988. – 710 с.
12. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М.: «Республика», 1993.